

KIZILÖREN HANI YAKININDAKİ YAPININ İŞLEVİ HAKKINDA GÖZLEMLER

Rahmi Hüseyin ÜNAL*

Anadolu Selçuklu döneminden zamanımıza kalabilen hanların çoğunun bir mescidi vardır. Bu mescid ya hanın diğer mekanlarına bitişik olarak inşa edilmiş, ya da ana yapıdan tamamen koparılmış bağımsız bir mekan halindedir (1). Her handa mutlaka bulunduğu varsayılabilir bir unsur olan mescidlerin ayırıcı özellikleri genellikle mihrabları ve örtü şekilleridir (2). Gerçekten de hanlardaki mescidlerde gördüğümüz mihrabların tamamı kesme taşlarla inşa edilmiş, bezemeli nişlerdir. Mescidin örtü şeklinin de

* Prof.Dr.E.Ü.Edebiyat Fakültesi , Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyesi

1) Selçuklu dönemi hanlarında, içinde bir mihrabı bulunan mescide sahip olanların sayısı yirmiye yakındır. Bunlardan **Kuruçeşme Hanı** (Konya-Beyşehir), **Ertokuş Hanı** (Eğridir-Beyşehir), **Kesikköprü Hanı** (Kırşehir-Aksaray) ve **Alara Hanı**'nda (Antalya-Alanya) mescid, giriş eyvanının sağ veya solundaki mekandır. **Kızılören Hanı** (Konya-Beyşehir), **Zazadin Hanı** (Konya-Aksaray), **Obruk Hanı**(Konya-Aksaray) ve **Sarı Han**'da (Kayseri-Aksaray) mescid, iki katlı olarak düzenlenmiş giriş cephesinin üst katında; **Ak Han**'da (Denizli-Eğridir) ahır cephesine bitişik fevkanı bir yapı şeklinde; **Altınapa Hanı** (Konya-Beyşehir) ve **Şarapsa Hanı**'nda (Antalya-Alanya) hana bitişik, ancak girişi han dışına alınmış bağımsız bir mekan şeklinde; **Kargı Hanı**'nda (Antalya-Seydişehir) avlunun sağ kenarı üzerinde sıradan bir hücre şeklindedir. **Aksaray Sultan Hanı** (Konya-Aksaray), **Kayseri Sultan Hanı** (Kayseri-Sivas), **Ağzıkara Hanı** (Kayseri-Aksaray) ve **Sahib Ata Hanı**'nda (Konya-Afyon) ise mescid, bağımsız ve fevkanı bir mekan olarak avlunun ortasına yerleştirilmiştir. Alışıl gelmiş terimi ile Köşk Mescid olarak adlandırılan bu son örneklerin dördü de, dört ayak üzerinde yükselen baldaken bir kuruluşa sahiptir.

2) İçlerinde bir mihrabı bulunan mescidler, bu özellikleri nedeniyle kolaylıkla saptanabilmektedir. Fakat, hanların tümünde böyle mihrablı bir mekanın bulunmadığı da bir gerçektir. Mihrablı bir mekana sahip olmayan hanlar, -üzerine inşa edildikleri arsanın konumu nedeniyle- duvarlarından biri kible yönüne denk gelecek şekilde yönlendirilememiş olabilirler. O nedenle mihrabın, duvar yüzeyine paralel bir konumda yerleştirilmesi mümkün olmamış olabilir. Bu durumda mihrabın duvar yüzeyinde sağa veya sola eğik bir konumda yerleştirilmesi, ya da köşelerden yönü uygun olan içine inşa edilmesi gerekmektedir. Bu da, hanların küçük boyutlu mekanları için uygun bir çözüm değildi. İşte bu nedenle, bazı hanlarda mescid olarak ayrılan mekana mihrab konulamamış olması akla gelmektedir.

diğer mekanlardan farklı olmasına özen gösterildiği izlenimi edinilmektedir (3).

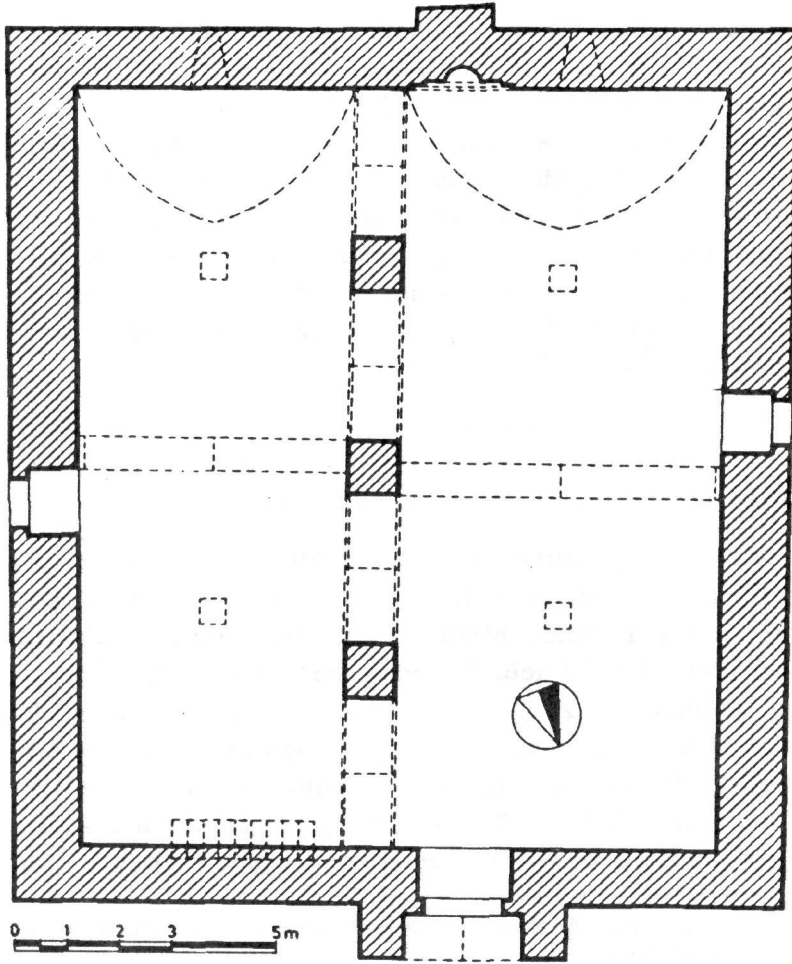
Konya-Beyşehir kervan yolu üzerinde dördüncü menzıl olan Kızılören Hanı'nın yaklaşık 400 m kadar güneydoğusunda, 15m x 21m boyutlarındaki taş kaplama yapı, araştırmacıların ilgi ve dikkatini çekmiştir. Anadolu Selçuklu hanları üzerine kapsamlı tek araştırmamanın yazarı olan K. Erdmann, yapı hakkında kısa bir bilgi vermekte ve işlevini kısaca tartışmaktadır.

Yapının işlevini tartışmadan önce mimari özelliklerine kısaca bir göz atalım. Duvarlar dıştan düzgün sıralar oluşturan kaba yonu taşlarla kaplıdır. Taçkapının bulunduğu cephede işçilik biraz daha özenlidir (Res.1-3). Taçkapı tamamen kesme taşlarla inşa edilmiştir (Res.4). Oldukça ırıl yan kanatları vardır. Ana niş sivri kemer tonozlu bir kavsara ile örtülüdür. Kavsara kuşatma kemeri bir içerlek silme ile belirlenmiştir. Giriş aralığını bir basık kemer örtmektedir. Ana niş dip duvarı üzerinde, giriş aralığını örten basık kemerin üst kısmında, yaklaşık kare şekilli bir çökertme içine alınmış kitabelik bugün boştur.

Taçkapıdan, kuzey-güney yönlü, sivri kemerli tonozla örtülü bir mekana girilmektedir (Şek.1). Bu sahin, doğudaki paralel sahindan 1m x 1m10 ölçülerinde, üç paye üzerine oturan bir kemer dizisi ile ayrılmış durumdadır (Res.5-6). Her iki sahinin tonozu da orta paye hizasında birer kemerle desteklenmiştir. Payeler ve kemerler, tonoz başlangıcı hizasına kadar düzgün kesme taşlarla inşa edilmiştir. Duvarlar kaba yonu taşı, tonozlar ise moloz taştandır.

Yapının batı sahininin güney duvarı üzerinde, kuzey-güney yönlü kemer sırasının güney duvarına ulaştığı çizgiye bitişik bir mihrab görülmektedir (Res.7). Tamamen kesme taşlarla inşa edilmiş olan bu mihrabın üst kesimindeki duvar haraptır. Yerden yaklaşık 3m yükseklikte, duvar içine yatay olarak yerleştirilmiş bir ahşap hatıla alt olduğu izlenimi veren bir girinti dikkat çekmektedir. Mihrab, silmelerden bir çerçeve içine alınmıştır. Yarım daire profilli mihrab

3) **Ak Han** (Denizli-Eğridir) ve **Karatay Hanı**'nın (Kayseri-Malatya) mescidleri birer kubbe; **Ağzıkara Hanı** (Kayseri-Aksaray) ve **Sultan Hanı**'nın (Konya-Aksaray) mescidleri birer dilimli kubbe; **Sahib Ata Hanı**'ninki ise bir mukarnashlı kubbe ile örtülüdür.

Şekil 1- Kızılören Hanı Yakınındaki Yapının planı.

nişinin çeyrek küre şekilli bir kavsarası vardır. Güney duvarı üzerinde, üst kesimde, genişçe iki mazgal pencere mevcuttur (bk.Res.5). Doğu ve batı duvarı üzerinde yer alan pencerelerin ikisi de dikdörtgen açıklıklar şeklindedir (Res. 8-9). Her iki pencerenin de blok kesme taşlardan söğeleri ve atkı taşları vardır.

Yapının girişinde dikkatimi çeken bir unsuru kısaca tanıtmak istiyorum. Giriş aralığının iki yan duvarı üzerinde, söğelere yakın, zeminden yaklaşık 1m50 yükseklikte, duvar içine yatay olarak açılmış karşılıklı iki oyuk görülmektedir (Res.10). İlk bakışta, duvar içine yerleştirilmiş ve zamanla çürüyerek kaybolmuş ahşap hatıl yuvalarını anımsatan bu oyuklar, kapı kanatlarını içeriden

sürgülemeğe yaramaktaydı. Yaklaşık kare profilli bu oyuklardan biri içine, ileri geri rahatça hareket edebilen bir hatıl yerleştirilmekteydi. Oyuk giriş açıklığının eninden daha derindir. Hatıl oyuk içine tamamen girebiliyor ve kapının açılıp kapanmasına engel olmuyordu. Hatıl gündüzleri duvardaki yuvası içinde tutuluyordu. Geceleri veya ihtiyaç duyulduğunda kapı kanatları kapatılıyor, sonra da hatıl yuvasından çıkarılarak ucu karşı duvar içindeki yuvaya sokuluyordu. Böylece kapıyı dışarıdan açmak mümkün olmuyordu. Benzer sürgü deliklerine, doğu ve batı duvarları üzerindeki pencerelerde de rastlanmaktadır (Res.11).

Yapıyı gören gezgin ve araştırmacıların, yapının işlevi hakkında aynı fikirde olmadıkları görülmektedir. K.Erdmann'ın derlediği bu görüşleri çok kısa bir şekilde aktarmağa çalışacağım (4).

Yazar ve gezginlerden bir kısmına göre yapı bir camidir. Örneğin Sterret bir Selçuklu hanından ve bir camiden söz etmektedir (5). Pace de, **"Bu handan biraz uzakta, yöre sakinlerinin bir cami olduğunu söyledikleri küçük bir yapı var"** demektedir (6). Erdmann'ın naklettiğine göre (7) Z. Oral da, yapının pazar kurulduğu günler kullanılan bir cami olduğunu düşünmekteydi. Ancak bir diğer araştırmacı grubu da yapıyı bir cami değil bir han olarak tanımlamaktadır. Örneğin Tchiatcheff **"İki muhteşem han"** dan söz etmekte (8), Riefstahl (9) ve Fahrner (10) ise yapıyı **"yıkılmış bir han"**

-
- 4) Bk. K.Erdmann, **Das Anatolische Karavansaray des XIII. Jahrhunderts** I(Katalog-Text), Berlin, 1961, s.47-48.
 - 5) J. R. Sterrett, **Preliminary Report of an Archaeological Journey Made Through Asia Minor During the Summer 1884**, Boston, 1885, s. 15 (zikreden K.Erdmann, **a.g.e.**, s.48)
 - 6) B. Pace, Ricerca nella Regione di Conia, Adalia e Scalanova. **Annuario della R.Scuola Archeologica di Atene e delle Missioni Italiane in Oriente**, VI/VII (1923 bis 1924), Bergamo, 1926, s.392 (zikreden K.Erdmann, **a.g.e.**, s.48-49)
 - 7) K. Erdmann, **a.g.e.**, s.48
 - 8) P. von Tschlatsch, Reisen in Kleinasien und Armenien 1847 bis 1863. Itinerare redigiert... von H.Kiepert. **Petermann's Geographische Mitteilungen**, Gotha, 1867, Ergänzungsheft No.20 (zikreden K.Erdmann, **a.g.e.**, s.48)
 - 9) R.M.Riefstahl, **Turkish Architecture in Southwestern Anatolia**, Cambridge (Mass.), 1931, s.66 (zikreden K.Erdmann, **a.g.e.**, s.48)
 - 10) Cl. ve C.Holzmeister - R.Fahrner, **Bilder aus Anatolien. Höhlen und Hane in Kappadokien**, Wien, 1955, Taf. 114 (zikreden K.Erdmann, **a.g.e.**, s.48).

olarak adlandırmaktadır. Kızılören Hanı hakkında son incelemeyi yayınlayan A. Demir de yapıyı bir han olarak kabul etmektedir (11).

Görülüyor ki bazı araştırmacılar yapıyı bir cami olarak kabul ederlerken, bir diğer grup araştırmacı da bir han'dan söz etmektedir. Her iki varsayımın da zayıf ve güçlü noktalarını sıralayarak bir karara varmağa çalışalım.

Yapının bir cami olarak planlanıp inşa edilmiş olamayacağını şu nedenlerle öne sürmek mümkündür:

1- Yapının bir cami olması gerektiğini düşündüren tek unsur mihrabıdır. Kaldı ki bu mihrabın ilk yapıya ait olduğu da tartışmalıdır. Nitekim mihrab kible duvarı ortasına yerleştirilememiş, yapının iki sahnın oluşu mihrabın batıya kaydırılmasını gerektirmiştir. Ayrıca, çeyrek küre şekilli, yuvarlak kemerli kavsaralar XIII. ve XIV.yy. mihrablarında az rastlanan bir özelliktir (12). Kaldı ki mihrabın arkasına yerleştirilmiş olan kısa payandadaki kesme taş sıralarının, duvardaki kesme taş sıraları ile aynı yatay doğru üzerinde yer almamaları bu payandanın ve dolayısıyla mihrabın sonradan inşa edilmiş olabileceği izlenimini uyandırmaktadır (Bk.Res.2).

2- Yapının yakın çevresinde yerleşim yeri yoktur. En yakın köy, yaklaşık 3-4 km doğudaki **Kızılören Köyü** 'dür. Yakın yerleşim yerlerinden bir diğeri olan **Sağlık (Ağrız) Köyü**, hanın güney-batısındadır ve yaklaşık 5-6 km uzaklıktadır. Çevrede terkedilmiş, harabe haline gelmiş bir yerleşim yeri de bilinmemektedir. Bu nedenle yapı, yakınındaki bir köye hizmet vermek üzere inşa edilmiş bir cami olamaz. Geriye kalan tek olasılık, yapının, Kızılören Hanı'nın mescidi olarak inşa edilmiş olmasıdır. Ancak bu varsayımın birkaç yönden tutarsız olduğu görülmektedir. Hatırlanacağı gibi Kızılören Hanı'nın bir mescidi vardır. Giriş eyvanının solunda, avludan özel bir

11) A.Demir, " Anadolu Selçuklu Hanları. Kızılören Hanı", **İlgi**, 46(1986), s.13.

12) Bk. Ö. Bakırer, **Onüç ve Ondördüncü Yüzyıllarda Anadolu Mihrabları**, Ankara,1976, s. 63-64. Bakırer'ın Harput Ulu Camii harım mihrabı, Diyarbakır Kale Camii paye üzerindeki mihrab, Diyarbakır Mesudiye Medresesi mescid mihrabı örneklerinde saptadığı çeyrek küre şekilli, yuvarlak kemerli kavsara örnekleri, görüldüğü gibi sayılıdır. Divriği Ulu Camii mihrabı, Çemişgezek Yelmaniye Camii ve Mardin Sultan İsa Medresesi Mescidi mihrabları da çeyrek küre şekilli birer kavsaraya sahiptirler. Ancak bu örneklerde kavsara kemerleri hafif sivridir (**ay.yer**).

merdivenle çıkılan ve cephedeki baldaken çıkıntının üstünde yer alan bu mekanın bir mescid olduğu, küçük, süslü mihrabından kesin olarak anlaşılmaktadır (13). Hanın mevcut mescidine ek olarak bu yapının inşa ettirilmiş olabileceğini düşünmek de zordur. Yolcuların akşam ve yatsı namazlarını kılmak için, günbatımında kapıları sürgülenen han'dan çıkıp, karda, kışta ve karanlıkta, 400 m uzağa namaz kılmaya gittiklerini düşünmek pek akla yakın gelmemektedir.

3- Yapının kible duvarına dik iki sahından oluşması, bir cami için yadırganacak bir durumdur. Çünkü kible duvarına dik sahinlere sahip Selçuklu camilerinde, sahin sayısı hemen daima 1, 3, 5,7 gibi tek sayıdır. 2 veya 4 gibi çift sayıda sahına sahip camilerde ise akla hemen bir onarım gelmektedir (14). İncelediğimiz yapıda ise daraltmayı anımsatacak en ufak bir ipucu mevcut değildir.

Bazı araştırmacıların da öne sürdükleri gibi yapının bir han olarak inşa edilmiş olabileceğini düşünelim ve bu varsayıma karşı olan kanıtları da sıralayarak konuyu irdelemeğe çalışalım.

1- Yapının yaklaşık 400m uzağında yer alan ve halen ayakta olan Kızılören Hanı' nın bu kadar yakınına ikinci bir hanın inşasına gerek var mıydı? Kızılören Hanı inşa edildikten kısa bir süre sonra yolcu trafiğine cevap veremez hale geldi ise, hanın yakınına ikinci bir ahır inşa edilmiş olabileceğini düşünmek pek mantıksız görünmemektedir.

2- Yapının iki yan duvarı üzerinde mevcut dikdörtgen iki pencere, Selçuklu hanlarının hiçbirinde görülmeyen bir özelliktir. Selçuklu hanlarının dışarıya açılan pencereleri, genellikle bir insan boyundan daha yükseğe yerleştirilmiş mazgal pencerelerdir. Dikine bir yarık şeklindeki bu pencereler, bir insanın içinden geçemeyeceği, dar açıklıklardır. Hanların kapalı mekanlarının avluya bakan

13) Bu mihrab 5-6 yıl kadar önce define arayıcıları tarafından parçalanarak büyük ölçüde tahrib edilmiştir.

14) Ankara'da, Samanpazarı Semti'ndeki Ahi Elvan Camii'nin dört sahinlik bir harimî vardır (Bk.G.Öney, **Ankara' da Türk Devri Yapıları**, Ankara, 1971, s. 25-29, plan 4). Grek K. Otto-Dorn (bk. Seldschukische Holzäulen Moscheen in Kleinasien, **Aus der Welt der Islamischen Kunst**, Berlin, 1959, s. 70), gerekse G. Öney (Bk. **a.g.e.**, s.26) caminin doğu tarafından bir sahin daraltıldığı kanısındadırlar. Yollarbaşı (İlisra) Köyü Camii'nin dört sahinlik "büyük" hariminde de bir daraltma yapılmış olmalıdır (Bk.E.Diez-O .Aslanapa- M.Koman, **Karaman Devri Sanatı**, İstanbul, 1950, s.104, Şek.146).

cephelerinde dahi normal pencere yoktur. Bütün mekanlar ışığı ve havayı, ya mazgal pencerelerden, ya da tonoz tepelerine açılan deliklerden alırlar. İşte bu nedenlerle bu iki yan pencere, bir han için uygun unsurlar değildir.

Yapının kible duvarı üzerinde, her iki sahin içinde birer adet olmak üzere iki mazgal pencerenin varlığı dikkat çekmektedir. Her iki sahinin da tonozları üzerinde halen görülebilen dört adet ışık deliği de hanlarda çok sık rastlanan, ancak hiçbir camide örneğini görmediğimiz bir özelliktir. Yan duvarlar üzerinde normal boyutlarda pencereler açılmışken, güney duvarı üzerindeki iki mazgal pencere ile tonoz tepesindeki ışık deliklerinin varlığını açıklamak oldukça zordur. Bu durumda, mazgal pencerelerin ve ışık deliklerinin yapı ile birlikte inşa edilmiş oldukları, yan pencerelerin ise, mescide dönüştürme işlemi sırasında açılmış olabilecekleri akla gelmektedir. Ancak, yan duvarlar üzerindeki pencerelerin sonradan açılmış olduklarını kanıtlayacak herhangi bir ipucu yoktur.

3- K.Erdmann, Selçuklu hanları içinde ahır iki sahinli örneğe rastlanmadığını söylemektedir (15). Araştırmacının hanlarla ilgili kitabını kaleme aldığı 1960'lı yıllarda varlığından haberdar olmadığımız iki sahinli hanların, bugün iki örneği bilinmektedir(16). Konya - Toroslar kervan yolu üzerinde yer alan **Kozak Hanı** ve **Sertavul Hanı** adlarını taşıyan bu iki han, konumuz olan yapıya oranla oldukça özensiz işçilikleri ile dikkat çekerler. Ancak kuruluşları yönünden bu yapıyla olan benzerlikleri de açıktır.

4- Giriş aralığının iki yan duvarı üzerinde ve yan pencerelerde, sögelerin hemen gerisindeki karşılıklı iki yatay hatlı deliğinin işaret ettiği sürgüleme sistemi, hiçbir camide görülmeyen, ancak bazı hanların ahır kısmında rastladığımız bir özelliktir (17).

15) Bk.K.Erdmann, **a.g.e.**, s.48.

16) Bu hanların ikisi de üçer desteklidir ve uzun kenarlara paralel sivri kemerli tonozlarla örtülüdür. Bk. R.H.Ünal, Deux Caravansérails Peu Connus de l' Epoque pré-Ottomane au Sud de Karaman, **Art and Archaeology Research Papers**, No.3, June 1973, s. 59-69.

17) Örneğin İncir Hanı ahır kapısında, Alara Hanı'nın her iki kapısında vb. benzer bir sistem görülmektedir.

5- Yapının bir han olarak hizmet gördüğünün en önemli kanıtı ise, payelerin köşelerinde halen izleri görülebilen hayvan bağlama delikleridir (Res.12). Ne yazık ki bu deliklerden hiçbirisi sağlam olarak günümüze ulaşamamıştır. Her üç payenin de tüm köşelerinde görülen bu izler, bugünkü zeminden yaklaşık 1m. yükseklikte, kemer ayakları hizasındadır.

Yapının mihrabının sonradan inşa edilmiş izlenimi vermesi; yakınında camiden yararlanabilecek bir yerleşim yerinin bulunmaması; dikine iki sahnalı cami örneğine Selçuklu döneminde rastlanmaması, bu anıtın bir cami olarak inşa edilmemiş olduğunun kanıtlarıdır. Buna karşılık yapının bir han olmasını engelleyebilecek, "hemen yakınında bir başka hanın var oluşu", "yan duvarlar üzerinde, hanlarda benzerlerine rastlamadığımız ölçülerde pencerelerin bulunuşu", "iki sahnalı han örneğine rastlanmamış olması" gibi nedenlerin hemen hepsine iyi kötü bir açıklama getirilebilmektedir. Bu durumda, Kızılören Hanı yakınındaki bu yapının bir han olması çok daha akla yakın bir çözüm gibi görünmektedir.